

KORNYA ISTVÁN

CSIKOS SÁNDOR

kulisszák nélkül

DEBRECEN

2021

- 6 **A példa ereje** | GEMZA PÉTER
- 8 **HATVAN ÉV
REFLEKTORFÉNYBEN**
- 9 **Bezárt a világ?**
egybeér: a kezdet és a vég | online társulati ülés |
classroom: lehetetlen | kockázatok és hiányérzetek |
Elegem van! | tanítványok sikerei | baráti telefonhívások |
színház, foci, irodalom | az emlékező kétségei
- 14 **A „Csíkos”-birodalom**
ki a boldog ember? | kun ősök és hagyományok | a szülői
ház világa | kis karcagi Versailles | gazdaember, politikus,
tricklista | nyomasztó évek súlya | Csikos, Csikós, Csikos?
| az '56-os guminyomda | Tüdős elvtárs nem felejt |
a karcagi Nyilas Misi
- 28 **Elsőre, de mégiscsak másodjára**
fütetlen albérlés, meleg tanulószoba | egy befogadó
fiúiskola, színjátszó kör lányokkal | kimaradt színházi
élmények | Major Tamás Moszkvicsa | átélés a falnak
dőlve | a mester atlétában | Meruk elvtárs kuláczkodik |
faszentként a Vas utcában | téesszvilág, TITÁSZ-élet |
Gagarin és Ádám Ottó | öröm és szorongás
- 37 **Sodrásban**
mindenki színész lett | kommunista tyúkanyó, trónszékes
szavaló | az elemzés öröme és öröksége | a meg nem
fogadott tanács | a beszéd mesterei | az első művészi
feladat | Gaál és Sára | egy gótikus alkat | filmhiány |
nagyok között a Madáchban | Gábor Miklós példája |
valami önbizalomféle
- 48 **Bizalom és siker** | Eger, Miskolc (1965–1969)
intellektuális hőszerepben | rajongók a lánykoliból |
a fiú a Nagy családból | Eger–Miskolc ingajarat | tájolás
kockázatokkal | Lendvay lángosa és a művészi teremtőerő
| a színház ereje | irány Pest!
- 56 **Pesti kitérő** | Budapest (1969–1972)
vonalas színházvezetés | vegyes műsorok –
megmosolygott igazgató | Szendrő József sőre | Kerényi,
Weiss, dixieland | hivatalnokszínészek | Irodalmi kontra
Egyetemi Színpad | Rusztban bízva
- 61 **Ruszt József műhelyében**
| Debrecen (1972–1974)
fiatalok között, erős társulatban | a szerelemről lemaradt
kritikus | Ruszt József hívei | a rendező próbaköve |
a színészvezetés magasiskolája | intellektus, fröccs és cigi |
távozás indulattal

TARTALOM

- 69 **A kiállt próba** | Győr (1974–1975)
társulatváltások és beilleszkedés | vizsaly helyett derű |
tud-e a rendőr újabb forradalomról | politikai pikantéria |
a pálya magányos csúcsa | nagyok a próbán |
MGP cinizmusa | vissza Debrecenbe
- 77 **Debrecen másodsor** | (1975–1984)
a nagy gárda | Tyutyu Hamletje, Kóti humora |
a fél Anyegin | műpocak és kopott kalap | a tanítás öröme |
rossz mozdulat, találó gesztus | Lengyel György és
Szabó Magda | ledorongolások | téves szereposztás |
még nem rossz, de már nem jó | szerződés és szerelem
- 90 **„Belenőni” egy korosztályba**
| Nyíregyháza (1984–1993)
az önsorsrontás szentje | az alapítás láza | színház és
szerelem | Sarkadi, Dosztojevszkij, Ratkó | csíkos
irodalmi szatyor | szar a jövő! | sorskérdések és kisszerűség
| Mensáros iskolája | színészből igazgató | valami büzlük |
hagyd őket megbukni | hazatérés
- Debrecen – 1993-tól**
- 110 **Történelmi alakok, magyar ügyek**
visszatérés Debrecenbe | Gáti József nyomába lépve |
negyven esztendő Szabó Magdával | kulcsjelenet | kritikus
félreértés | bejövétel, abgang | rokonok pontok |
a honfoglalástól kezdve | történelmi szemlélet |
Magda üzeni Csikoskának | szerepskatulyája? |
a megmaradás ára | megírta a város regényét | Kóti beszél |
író és színész összhangban
- 122 **„Mintha igazi életet élnék”**
egy évtizedes barátság | hazatérés Debrecenbe |
a séta haszna | elképesztő tempó | az írástudók felelőssége
| Galilei dilemmája | moralizáló színház | Huby és Pártos
| Lucifer, a fényhozó | az elmaradt Tragédia | a tudós
színész | aki négyszázszor volt az ördög | Lengyel György
fontos mondata
- 142 **Hol a csúcs?**
maradtam | szórakoztató színház | ötvenhatok |
Mensáros megidézése | Vidnyánszky dimenziója | sikerek
és színvonalas bukások | a meztelen színész | semmihez
sem hasonló: Halotti pompa | Borbély Szilárd barátsága |
szerencsés gének | kardamom helyett szerencsendió

158 **ÍGY TANÍTOK ÉN**
kiket tanítok? | mi is az én tantárgyam? | miért ezt, és
miért így? | mi a cél? | hogyan tanítok? | saját hangon

164 **A Himnuszt mondani**

168 **LUCIFER TRAGÉDIÁJA**

169 **NACIONÁLÉ**

170 **SZAKMAI SZEMMEL**

171 **Emléklapok** | Cs. NAGY IBOLYA

181 **Hol köttetnek a barátságok?** | LENGYEL GYÖRGY

191 **Sanyikám, a levelet neked írom...**
| LÉNER PÉTER

197 **Levél Csikos Sándorhoz – Csikos Sándorról**
| NAGY ANDRÁS LÁSZLÓ

202 **OSZTÁLYTÁRSÁK,
PÁLYATÁRSÁK,
ALKOTÓTÁRSÁK**

202 **Tessék öt kihasználni!** | ALMÁSI ÉVA

204 **Tűnődés a barátságról** | SZERSÉN GYULA

205 **Örök szerelmünk: a színház** | SZILÁGYI TIBOR

207 **„Öreg” barátom** | CSEKE PÉTER

209 **Olyan, úgy és az** | KUBIK ANNA

211 **Egy intellektuális srác** | RUSZT JÓZSEF

212 **Az élet kapuja** | GYARMATHY ÁGNES

214 **Titkos ember** | SÁNDOR JÁNOS

216 **Gazdag élmények Sándor társaságában**
| SZAKONYI KÁROLY

220 **Meggyötörném** | GYURKOVICS TIBOR

223 **Baranyától Csubukovig** | PINCZÉS ISTVÁN

226 **Egy színésznek és egy embernek**
| SÁRDAR TAGIROVSKY

228 **TANÍTVÁNYOK**

228 **„Drága gyerekem...!”** | KISS PÉTER ERNŐ

233 **Általa, vele** | FÖLDEÁKI NÓRA

235 **„Ne teljesíteni akarj, csak létezni”** | TENKI RÉKA

237 **Örömet tanít** | POLGÁR CSABA

240 **LELTÁR**

Csikos Sándor színházi szerepei, rendezései, filmszerepei
– 2020 végéig

256 **Fotójegyzék**

A példa ereje

Csikos Sándor már akkor legenda volt, amikor én tizenkét éve Debrecenbe érkeztem. Akkoriban egy ismerősöm azt mondta, ha meg akarom ismerni a várost és benne a Csokonai Színházat, akkor Csikos Sándorral kell beszélgetnem. Képes rá, hogy néhány mondattal, egy anekdotával, egy látszólag jelentéktelen részlettel beavassa az idegent a Csokonai Színház belülről megélt történetébe. A Debrecen '56-os színházi eseményeiről szóló, Szélfútta levél című előadásával láthatóvá és átélhetővé tette a Csokonai Színház múltját, az általa vezetett kulisszajárások személyes élménnyé emelték a színház történetét.

Vannak emberek, akiknek élettapasztalatát tudássá érlelte az idő. Csikos Sándor azonban az én szememben több mint tudós, ő valódi tanító. Olyan személy, aki híd a múlt és a jelen, a jelen és a jövő között. Kevés ember mondhatja el magáról, hogy valódi batással van generációkra. Nemcsak a sajátjára, de a felnövekvőkére is. Sándor nemcsak színészként, de pedagógusként is kiemelkedőt alkotott az elmúlt fél évszázadban. Szükségünk van ilyen példaképekre, ikonokra, akik töretlen munkával és határozott értékrenddel, egy hosszú élettel bizonyítanak.

Csikos Sándor pontosan tudja, hogy mi az igazán fontos. Kiemel és hangsúlyoz. Levegőt vesz és megáll. Állít, kérdez, felkiált. De ami a legfontosabb: minden előadásnak új lendülettel fut neki. Képes minden alkalommal a kezdőpontra visszatérni, és csendben, de határozottan, felkészülten, pontosan és tudatosan újakezdeni, a tehetségét és tudását mindig az új előadás, az új szerep szolgálatába állítani.

a QR-kód beolvasásával elérhető a Csokonai Színház honlapjának az az oldala, ahol megtekinthetők a könyvhöz kapcsolódó mozgóképes anyagok:

<http://csokonaiszinhaz.hu/csikos-sandor-konyv/>

A könyv, amit az olvasó a kezében tart, Csikos Sándor élettörténete – de több annál: színháztörténet. Sándor lehetőségnek tekintette, hogy a maga életét úgy mondja el, hogy közben másokról, a korról, a színház világáról meséljen. Nem kedélyeskedik, nem anekdotázik, hanem felidéz. Pályatársakat, barátságokat, társulatokat, fontos mondatokat, bangulatokat, törekvéseket. Nemcsak sikerekről beszél, hanem kudarcokról és kételyekről, konfliktusokról is. Nem a színész Csikos Sándor a könyv főszereplője, hanem az a nézőpont, ahogy ő látja az életet, és benne a sajátját. A tanítványok, pályatársak írásai hitelesítik ezt a nézőpontot.

Azért tartottam nagyon fontosnak életre hívni ezt a könyvet, mert Csikos Sándor élete és a jövő iránt elkötelezett munkája példa. A Csokonai Színház közösségének szüksége van arra, hogy mi magunk és a világ is jobban megismerhesse őt: Csikos Sándort, aki a végváron végzett alázatos munkájával hatással van hivatására, a szakma egészére.

Gemza Péter,
a Csokonai Színház igazgatója

csokonai
SZÍNHÁZ

HATVAN ÉV REFLEKTORFÉNYBEN

Pályakép – Karcagtól a szabad művészetek doktorátusáig

A 2020/21-es évadban a főiskolai vizsgaelőadás után újra a Magyar Elektrában – akkor Pilades, most a Mester szerepében

Bezárt a világ?

egybeér: a kezdet és a vég | online társulati ülés | classroom: lehetetlen | kockázatok és hiányérzetek | elegem van! | tanítványok sikerei | baráti telefonhívások | színház, foci, irodalom | az emlékező kétségei

Amikor elkezdtek az életpályát áttekintő-felelővenítő beszélgetéseinket, a koronavírus-járvány miatt teljesen megállt az élet Debrecenben, az országban, az egész világon. Hogyan állt meg

Csikos Sándor számára – ha megállt egyáltalán? Bornemissza Péter *Magyar Elektrájának* a bemutatójára készültünk, és két nappal a premier előtt, március 11-én hirdették ki a veszélyhelyzetet. A főpróbát még megtarthattuk – ami azonban már nem lehetett nyilvános, csak a kollégák néztek minket. Egyébként ez a darab visszavisz színészi pályám kezdetére. A Főiskolán – amit

én nem tudok másként emlegetni, pedig már régen Színház- és Filmművészeti *Egyetem* – Vámos László rendezte meg vizsgaelőadásként az osztályunknak Bornemissza darabját. Én a prologust mondtam, és Piladest játszottam. Volt egy vendégművészünk is: Vámos rendszeresen figyelte más művészeti főiskolák tehetségeit is, így került ebbe a produkcióba egy gombafejű, tarisznyás srác, a később világhírűvé lett Eötvös Péter, aki akkoriban járt a Zeneakadémiára. Most a Mestert alakítottam – volna. Remélem, fogom is a következő, 2020/21-es évadban.

Társulati ülés online – segít a „zoom”

”

... különleges helyzet. Abszurd. Nem tudom, meddig lehet így működni. Hiszen a személyes kapcsolat a színház lényege, és most sem a közönséggel, sem egymással nem tudunk a megszokott módon kapcsolatot tartani, dolgozni. De hát ez van...

Bizonyára lesznek új feladatok ezen kívül is...

Volt több online társulati ülés. Hogy is mondjam... különleges helyzet. Abszurd. Nem tudom, meddig lehet így működni. Hiszen a személyes kapcsolat a színház lényege, és most sem a közönséggel, sem egymással nem tudunk a megszokott módon kapcsolatot tartani, dolgozni. De hát ez van... Egyébként Sardar Tagirovsky rendezővel fogok dolgozni, immár másodjára. F fiatal, tehetséges ember, aki nagyon különleges előadásokat hoz létre. Megy a maga feje után, és még ha sok dologban nem is értek vele egyet, a kísérletező kedve olyan tehetséggel, szabadsággal párosul, ami magával ragad. Többek között azért, mert kimozdít. A színész a pályáján valamilyenné válik, ilyen-olyan manírokat vesz fel, modoros lesz, és ez nyilván rám is igaz, de aki elveszíti a kíváncsiságát, a nyitottságát, az beleragad ezekbe. De ha egy olyan „elszabadult” fiatal akar velem dolgozni, mint amilyen Tagirovsky is, ha kíváncsi rám, bízik bennem, az bizony jól esik. És frissen tart.

Pedig másfajta iskolában tanult, évtizedeken át másfajta színházi, rendezői szemléletmódhoz szokott...

... de remélem, nem szoktam bele! Én a Főiskolán a realista színjátszást tanultam, ebbe kerültem bele színészként, a realista iskolát járt rendezők keze alatt kezdtem a pályámat. Rettenetes kimondani is: fél évszázada állok a színpadon, és ezalatt láttam én már mindent! Újat is, és olyat is, amiről azt hitték, vagy azt akarták, hogy elhiggyük, hogy micsoda újítás, pedig dehogya... Volt részem sok öncélú „kísérletben”. De ami tehetséges újítás volt, azt nagyon élveztem. Ami kimozdított a magam szakmai világából, vagy amikor ezt a „régiságú” szakmai tudásomat – és nehezen mondom ki, de engedtessek meg, hogy mégis kimondjam –, a tehetségemet úgy tudták egy-egy előadás szolgálatába állítani, hogy az érvényesen szólt.

Egy-egy produkció létrejötte során talán elkerülhetetlen a rendezői szándék és a színészi értelmezés kisebb-nagyobb konfliktusa.

Sokszor érzi a színész, hogy nincs más megoldás, mint meghallgatni a rendezőt, bólogatni, aztán meg azt csinálni, amit jónak gondolok. De ha valaki mindig ezt csinálja, ott baj van. És aki nem látja meg, nem akarja látni, hogy adott esetben másról van szó, hogy valóban új utakra lehetne lépni, azzal is baj van. Mert

vannak helyzetek, amikor a napnál is világosabb, hogy rábízhatom magamat a rendező tehetségére, mert abból kijöhet valami jó, valami érdekes, különleges, valami, ami addig még nem volt. És ez akár bukás is lehet, de az ember tudja, hogy valami fontosban vett részt. Én ennek a kockázatát mindig szívesen vállaltam... Ilyen volt a tragikus sorsú Borbély Szilárd barátom verseiből készített, Vidnyánszky Attila által rendezett *Halotti pompa*. Olyan előadás született, amilyen még nem volt azelőtt soha! Új módon, formában, térben szólaltak meg a versek a színpadon. Valami ilyesmit remélek a Tagirovskyval rám váró közös munkától.

Két új előadás egy évadban. Elégedett?
Hetvenkilenc évesen? Teljes mértékben!

A vírus miatt az oktatás is az online térbe költözött az iskolákból – a debreceni Ady Endre Gimnázium sem lehetett kivétel, ahol 1993 óta tanít művészi beszédet. Leültek otthon a számítógép elé, és bekapcsolták a webkamerákat?

Az én fő tantárgyam a beszédtechnika, az élő színpadi beszéd, amit online megoldásokkal majdhogynem lehetetlen tanítani. Évtizedek óta gyerekek között vagyok, az órákon a személyes találkozás jelenti a kommunikáció alapját, mert a tanítás anyaga és tárgya is nagyon személyes – maga a személyiség. Pontosan meg lehet határozni a matematika, a történelem, a fizika óra tárgyát, de nálunk a technikán túl a tananyag maga a diák – annak személyisége, bontakozóban lévő tehetsége. Az egyik tanítványom megtanította a Google remek oktatási célú alkalmazásának, a „classroom”-nak a használatát, de meg kell mondanom, nem ezek voltak a legjobb óráim... Egy-egy tanóra legalább annyit kivesz belőlem, mint amikor egy este szerepet játszom. Intenzíven vagyok jelen szellemileg és fizikailag

„A »csinálás« nagyon hiányzik. Ott lenni a gyerekekkel, együtt készülni a felvételre, próbálni...”

is, felpattanok, mutatom, csinálok, és átélem azt is, amit a gyerek csinál, átveszem a ritmusát. A monitor előtt ücsörögni, kis kalitkában látni a tanítványomat, miközben meg-megszakad a hang, a kép – ez nem az én világom. A diákjaimnak csak a kisebbik része akar színész lenni, őket a felvételre készítem fel. Az idén a járványügyi korlátozások miatt a felvételik is úgy zajlottak, hogy a gyerekek az otthon felvett produkcióikat küldték be a bizottságnak: két vers, egy monológ, egy népdal. A válogatókat sem irigylem, akiknek a videók alapján kell dönteniük, és nem tudják megszólítani se a gyereket, csak a motivációs levelüket olvashatják... (Pár hét múlva kiderült: a tanítványok közül tízen nyertek felvételt a budapesti Színház- és Filmművészeti Egyetem vagy a Kaposvári Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Karának valamelyik szakára, képzésére – közülük ketten voltak frissen érettségizettek.)

Csupa hiányérzet?

A „csinálás” nagyon hiányzik. Ott lenni a gyerekekkel, együtt készülni a felvételre, próbálni a színházban, aztán végre játszani a darabot, várni a párhuzamosan folyó próbák eredményét, nézni a kollégák játékát. Együtt örülni, bosszankodni, tervezni. Együtt! Ehelyett itthon ülök. Hetek óta. Amikor május elsején reggel az első beszélgetésünkre készültem, ki is mondtam magamban: Elegem van! Március 12-e óta fegyelmезetten élek. Mindennap tornázom, és elkészülök, mintha tízre be kéne mennem próbálni vagy tanítani. Lemegyek – reggel az újságért, délután egy kis sétára – mindig gyalog, le az ötödikről, fel az ötödikre. Naponta sétálok a kihalt Piac utcán a Nagytemplom vagy a Nagyállomás felé. Öt percre van a Csokonai Színház, oda most nincs miért mennem, de közvetlenül mögötte van az Ady Gimnázium, néha beosonok, sok könyvem ott bent van, amiket a tanításhoz használok. Minden délben és este átmegyek a harmadikra, Cilához, vagyis Várhalmi Ilonához, akivel immár évtizedek óta vagyunk egy pár az életben és kollégák az Adyban, amelynek drámatagozatát ő futtatta fel, ő vezeti a képzést... A fiatal kollégák a színházból, az Adyból segítenek a bevásárlásban.

”

*Mindennap
lemegyek – reggel
az újságért, délután egy kis
sétára – mindig gyalog, le
az ötödikről, fel az ötödikre.
Naponta sétálok a kihalt Piac
utcán a Nagytemplom vagy
a Nagyállomás felé.*

Ha a személyes találkozást nem is pótolja, a kapcsolattartást azért segítheti a technika...

Telefonon tartom a kapcsolatot barátokkal, kollégákkal, sorra hívtam az osztálytársaimat, Almási Évát, Csomós Marit, Szilágyi Tibit. Hívtam Lengyel Gyurit, akinek életem legjelentősebb szerepét, a *Tragédia* Luciferét is köszönhetem, és aki nemcsak igazgatóm volt Debrecenben, hanem akihez mély barátság is köt, hívtam Léner Pétert, aki rendezett is engem, igazgatóm is volt, és akitől átvettem a társulatot Nyíregyházán... róluk még lesz bőven szó az elkövetkezőkben.

Több a szabadidő kikapcsolódásra, pihenésre...

A tévében hangversenyeket és régi előadásokat nézek. Micsoda remek, nagy művészek! Bessenyei, Sinkovits, Gábor Miklós – aki mellett főiskolásként statisztáltam a Madáchban. Sportot is nézek, olimpiákat, és újra megkönyvezem a magyar sikereket. Van még egy nagy szenvedélyem: a foci. Barcelona-szurkoló vagyok. Kóti Árpival, barátommal és kollégámmal – aki 2015-ben hunyt el, Isten nyugosztalja – sok meccset néztünk együtt. Nagyon

hiányzik Árpi! Az éles, szarkasztikus humorra (sokan nem is bírták!), az életszeretete és az örök fanyalgása... És olvasok. Nem egy könyvet, hanem hol ezt, hol azt. Időnként bele-beleolvasok a *Légy jó mindhalálig*ba, ami megunhatatlan, az egyik legnagyobb debreceni témájú könyv – a másik természetesen Szabó Magda *Régimódi története*. Mostanában újraolvastam az *Isten háta mögöttet*. Szerintem ez Móricz legjobb regénye. Itt van az éjjeliszekrényemen Cs. Szabó Lászlótól a *Római muzsika*, forgatom Kárpáti Aurél kritikáinak a gyűjteményét – sokat írt különböző korok *Tragédia*-rendezéseiről, vele is foglalkoztam a doktori dolgozatomban. Itt van két másik kritikus kötete is: a nyugatos Schöpflin Aladáré, és egy kortársamé, Koltai Tamásé. A nagy kritikus-kedvencem Kosztolányi! Ezekből a kritikákból megtudhatom, milyenek is voltak azok az előadások. A mai kritikákból sok egyebet megtudhatok, de ezt pont nem. És készülök a beszélgetéseinkre is: átolvasok cikkeket, kritikákat, szereposztásokat, jegyzeteket készítek. Igyekszem előbányászni az emlékeimet. Ami nem könnyű...

Szokatlan helyzet a visszatekintés?

Valóban az. Én mindig előretekinttem, a következő feladatra. Édesanyám gyűjtögette rólam a cikkeket, én vittem neki képeket az előadásokból. Valahol itt vannak mind a fiókokban. Van képek, levelek a berekfürdői nyaraló padlásán is. Fel kéne mászni értük!

Nem vezetett naplót? Nem jegyezte fel egy füzetbe a szerepeket?

Nem. Mindig is bántam, hogy nem írtam naplót, vagy legalább nem jegyeztem fel, mi minderről volt szó egy-egy beszélgetésen – Szabó Magdával, Ratkó Józseffel, Hubay Miklóssal... Most igazán jól jönne! Emlékszem, milyen sokat beszélgettünk a Csokonai Színház klubjában Ruszt Jóskaival, aki a rendezés mellett írt is, a színészlakásbeli szobájából kihallatszott az írógép kopogása. Ma több kötetben olvasható, tanulmányozható, mit gondolt rendezésről, színészvezetésről, drámákról, pályatársakról, az életéről, önmagáról. Lengyel Gyuriról is tudtam, hogy ír, nagyszerűek a színház történeti könyvei. Nem beszélve Gábor Miklósról, aki nagyon nagy hatással volt rám, és aki érzékletesen és élvezetesen fogalmazta meg könyveiben színészi dilemmáit. De én más alkat vagyok, úgy látszik. Most, hogy rá vagyok „kényszerítve” az emlékezésre, világosan látom, hogy azzal, ami elmúlt, nemigen foglalkoztam soha. Mert mindig volt újabb és újabb feladat, terv, ötlet, délelőtt próba, utána tanítás, este előadás, afféle „kultúrmócsingként” sok mindenben benne voltam, sokat szavaltam irodalmi esteken, ünnepeken, könyvbemutatókon, megnyitókön. De most meg pont ez a „munka”, a saját múltam... Amikor igent mondtam erre, mert persze hízeleg az embernek egy ilyen beszélgetés, egyből elővett az aggodalom: érdekes ez?